

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОПАГАНДИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ КРАЇН СВІТУ

2.1. ТРАГІК КАРИКАТУРИ: Л. РЕМЕКЕРС І БРИТАНСЬКА ПРОПАГАНДА ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Питльована Л.Ю.

Перша світова війна стала безпрецедентним за своїми масштабами конфліктом у історії людства. Залучення усіх матеріальних і людських ресурсів для перемоги над ворогом дає можливість характеризувати її як війну тотальну. Уряди європейських країн дуже швидко усвідомили, що колосальну роль поряд з армією і флотом буде відігравати ідеологічна та інформаційна зброя.

На 1914 р. система організації пропаганди у Великій Британії лише проходила період становлення, долаючи перешкоди у вигляді міжвідомчої конкуренції, зашкарублених традицій взаємин між урядом і керованими ним структурами тощо. Але потреба активного впливу на громадську думку швидко змусила відповідальні за пропаганду підрозділи перейти до конструктивної роботи. Сконструйований ними образ ворога, у першу чергу Німеччини, забезпечував внутрішню мобілізацію суспільства на боротьбу з супротивником і був інструментом переконання нейтральних країн у необхідності вступити у війну на боці Антант.

Найефективніша робота здійснювалася Бюро воєнної пропаганди (*War Propaganda Bureau*) (більш знаним за місцем розташування як Веллінгтон Хаус (*Wellington House*)) під керівництвом Чарльза Мастермана (*Charles Masterman*) (1873-1927) та Національним комітетом для воєнних цілей (*National War Aims Committee*) – заснованою 1917 р. міжпартійною парламентською організацією. Робота Бюро була сфокусована на пропаганді, спрямованій на нейтральні країни, у першу чергу, на США, та контрпропаганді, а діяльність Комітету стосувалася внутрішньої пропаганди. 1918 р. було засновано Міністерство інформації (*Ministry of Information*), яке стало координатором

діяльності пропагандистських організацій. Окремі відділи займалися внутрішньою і зовнішньою пропагандою, питаннями публікацій (преса, література, фільми, візуальні матеріали), роботою з окремими особами за кордоном [1, 78-79].

Заснування 1914 р. Бюро військової пропаганди означало відхід від аматорства і переведення пропагандистської роботи на професійні рейки. Нею почали методично займатися кілька десятків осіб, половина з яких були технічними виконавцями (клерки, машиністки). Однак вироблення змісту і методів пропаганди вимагали й потужних інтелектуальних зусиль [1, 232-233]. Стараннями Мастермана до роботи у Бюро були задіяні Джон Бакен (*John Buchan*) (1875-1949), Герберт Веллс (*Herbert Wells*) (1866-1946), Артур Конан Дойл (*Arthur Conan Doyle*) (1859-1930), Гілберт Кіт Честертон (*Gilbert Keith Chesterton*) (1874-1936), Джон Голсуорсі (*John Galsworthy*) (1867-1933), інші письменники та журналісти. У якості радників були залучені історики, такі як Арнольд Тойнбі (*Arnold Toynbee*) (1889-1975), який на той час служив у відділі політичної розвідки Форін офісу, Льюїс Нем'єр (*Lewis Bernstein Namier*) (1888-1960) та Джеймс Хедлем-Морлі (*James Headlam-Morley*) (1863-1929) [10, 39]. Основними темами, які відображалися у друкованій продукції, Бюро були німецькі злочини у Бельгії і пруське варварство; порушення Німеччиною та її спільниками правил ведення війни і міжнародного права; міжсоюзницька гармонія тощо.

В 1915 р. у своїй доповіді «По дванадцятьох місяцях війни» Ч. Мастерман висловив впевненість у тому, що з партнерами по коаліції, чи якщо доведеться – наодинці, Англія ніколи не складе зброю, доки не досягне цілей, які змусили її вступити у війну [9, 11-12]. Однак вже тоді було зрозуміло, що залучення на бік Антанти союзників, найбажанішим із яких були США, є надважливим завданням. Підготовка американської громадської opinio до можливості вступу країни у війну стала одним із пріоритетних завдань Бюро військової пропаганди.

За роботу з нейтральними країнами були відповідальними ще дві структури: створені 1914 р. під егідою Міністерства внутрішніх справ (*Home Office*) Комітет преси нейтральних

держав (*Neutral Press Committee*) і Департамент новин при Форін офісі (*Foreign Office News Department*). Комітет дбав про постачання закордонних видань інформацією, зокрема, щодо перебігу війни на фронтах, та реалізацію за кордоном британських газет. Надавши іноземним журналістам офіційну інформацію, Комітет залишав за ними право писати відповідні статті.

Департамент новин намагався задовольняти зацікавленість у офіційній інформації кореспондентів з союзних і нейтральних країн, які перебували у Лондоні. Важливість залучення США до війни демонструється розпорядженнями надавати американським журналістам будь-яку інформацію, якої б вони не забажали (за винятком представників пронимецьких газет Вільяма Рендольфа Херста (*William Randolph Hearst*) (1863-1951). Департамент здійснював щоденне надсилання телеграм зі спеціальними новинами (наприклад, з приводу важливої промови прем'єра, міністра тощо) представникам британських дипломатичних та консульських служб у нейтральних країнах, які мали подати цю інформацію місцевій пресі [16, 32-36].

Бюро воєнної пропаганди важливу увагу приділяло створенню візуальної пропаганди – засобу не лише ефективного, а й швидкого впливу на широкий загал. Тому до роботи під його егідою була мобілізована і низка талановитих художників. Силою долі серед них опинився і видатний голландський художник-карикатурист Луїс Ремекерс (*Louis Raemaekers*) (1869-1956). Член парламенту від консервативної партії та редактор часопису «*Saturday Review*» Артур Бауман (*Arthur Baumann*) (1856-1936) твердив, що Ремекерс – єдиний геній, породжений війною, і його карикатури, пришпилевши кайзера до хреста вічної ганьби, живитимуть обурення майбутніх поколінь [12, 1].

Л. Ремекерс народився у нідерландському містечку Рурмонд (*Roermond*) (провінція Лімбург) 1869 р. Він успадкував твердість характеру, а потім і політичні симпатії батька, переконаного прихильника ліберальних ідей і видавця щотижневика «*De Volksvriend*» («Друг народу»). 1906 р. Ремекерс розпочав свою кар'єру художника-карикатуриста:

спочатку у ліберальній щоденній «*Algemeen Handelsblad*», а з 1909 р. – у найбільшій нідерландській газеті «*De Telegraaf*» [8].

З-під олівця Л. Ремекерса вийшли сотні карикатур, які втратили своє традиційне емоційне наповнення – гумористичне, і відображали найбільш драматичні моменти війни. У тодішніх обставинах це було логічно, адже так чи інакше, гумористичне подання матеріалу продемонструвало б людське обличчя ворога. Натомість актуальним завданням було викрити його як жорстокого вбивцю і мародера [18, 10].

Лейтмотивом усієї воєнної творчості Ремекерса стала німецька окупаційна політика в Бельгії. У повоєнний період вважалося, що кількість і важкість воєнних злочинів німців, що увійшли в історію та історіографію під назвою «Згвалтування Бельгії», була дуже перевищена. Але дослідження низки сучасних істориків, зокрема, Джефа Ліпкеса (*Jeff Lipkes*), базовані на документальних джерелах, довели, що поведінку німецьких вояків щодо цивільного населення серпня 1914 р. можна справді охарактеризувати як масовий терор. Було знищено близько 6 тисяч бельгійців. Більшість жертв терору це чоловіки, розстріляні під час спеціальних езекуцій, решта – жінки та діти, згоріли у пожежах, вбиті вдома або при спробі втекти з Бельгії.

Нещасна, безвинна Бельгія, грубо сплюндрована німцями, стала топ-темою британського публічного дискурсу. Головними зображуваними подіями були вбивства мирних громадян, грабунки та мародерство, розстріли заручників, знущання над беззахисними полоненими, використання жінок як живого прикриття під час боїв тощо [11, 94-95].

Репрезентована у карикатурах Л. Ремекерса інформація про німецькі звірства була тим ціннішою з точки зору британської пропаганди, що подавалася вона формально незаангажованою людиною. Адже Нідерланди ще від початку ХХ ст. дистанціювалися від гострих проблем міжнародних відносин і дотримувалися традиційного, починаючи з ХVIII ст., нейтралітету. Він зумовлювався географічним становищем Нідерландів, економічними чинниками, а також необхідністю збереження суверенітету національних і зміцненням колоніальних територій. Офіційне проголошення нейтралітету

30 липня 1914 р. не викликало жодних серйозних заперечень ані з боку політикуму, ані суспільства загалом [2, 66-67].

Утім упродовж усієї війни, перебуваючи під загрозою вторгнення, Нідерланди змушені були з хамелеонівською вправністю маневрувати між ворогуючими державами [3, 20-21]. Виражені пробританські і профранцузькі позиції «*De Telegraaf*» під час війни певною мірою дисонували з позицією офіційного нейтралітету і з пронимецькими симпатіями Амстердаму. Тому малюнки Ремекерса були розцінені як загроза нейтралітету Голландії. Міністр закордонних справ Нідерландів Джон Лаудон (*John Loudon*) (1866-1955), перебуваючи під тиском власного і німецького урядів, звернувся до художника, до власника «*De Telegraaf*» Хендрікуса Холдerta (*Hendrikus Holdert*) (1870-1944) та до головного редактора Кіка Шрьодера (*Kick Schröder*) (1871-1938) з вимогою припинити будь-які випадки проти Німеччини, кайзера та німецької армії. Неприятягнення у той час Л. Ремекерса до судової відповідальності зумовлювалося лише відсутністю воєнного становища у країні.

У 1915 р. Л. Ремекерс переїхав до Великої Британії. До цього його підштовхнуло і поширення чуток про призначення німецькою владою винагороди у 12 тис. гульденів за видачу Ремекерса, живого чи мертвого (документів, які підтверджували б це не знайдено). У Британії для художника відкривалася і набагато привабливіша перспектива розкритися у професійному плані [17, 52].

Таке рішення дозволило нідерландському уряду дистанціюватися від діяльності художника. А Ремекерс підписав контракт з британською «*The Daily Mail*», де його карикатури регулярно публікувалися впродовж двох наступних років. У Лондоні він почав тісно співпрацювати з Бюро воєнної пропаганди. Воно організовувало Ремекерсу кілька поїздок у зону бойових дій. Влітку 1916 р. з дипломатичним паспортом і у супроводі представників Форин офісу він прибув на ділянки фронту Сомма – Бапом у північно-східній Франції. Художник набирався вражень і робив численні замальовки на французьких позиціях, у спустошених селах і містах [14, 159-160].

Перша виставка малюнків Ремекерса у Лондоні справила неабияке враження на відвідувачів. Прем'єр-міністр Герберт Асквіт (*Herbert Asquith*) (1852-1928) на початку двотомного видання «*The Land and Water Edition of Raemaekers' Cartoons*» писав: «Яскраві роботи пана Ремекерса надають форми і кольору тій небезпеці, яку союзники відводять від свободи, цивілізації і людства в майбутньому. Він показує нам наших ворогів такими, якими вони видаються на неупереджений погляд, і там, де оглядатимуть його картини, зростатиме рішучість не допустити закінчення війни аж до остаточного повалення пруської військової могутності» [7, 1].

Більша частина мільйонних тиражів видань з малюнками Ремекерса поширювалась у нейтральних країнах. Але роботи художника використовувались і для внутрішньої пропаганди. Їх можна було придбати у магазинах, їх відправляли на фронт солдатам країн Антанти. На коробках англійських сигарет «*Black Cat*» було розміщено понад 600 ілюстрацій, що висвітлювали події війни, а також більш метафоричні зображення на тему краху європейської цивілізації, християнства та німецької *Kultur* [5, 186].

Слово «*Kultur*» у цей період вживалося для означення цивілізації, такої, якою вона розумілася німцями (в устах їх опонентів, зазвичай, іронічно). Тема стала популярною зброєю у війні карикатуристів обох ворогуючих блоків. Якщо німці презентували її як надзвичайну цінність, то західні художники невтомно порівнювали німецькі претензії щодо *Kultur* та реальні (або винайдені) злочини німецьких солдатів на окупованих територіях [4, 176].

1917 р. у Нью-Йорку виходить друком збірка Л. Ремекерса «*Kultur in cartoons*» [13]. Карикатури супроводжувалися коментарями відомих британських письменників і журналістів. Американські глядачі були вражені сповненими драматизму малюнками, що зображали жахи війни і німецькі неподобства у Бельгії [6]. Цього ж року за підтримки Бюро воєнної пропаганди Л. Ремекерс вирушив до США задля привернення додаткової уваги до своїх робіт і сприяння прихильності американської громадської думки до рішення про вступ країни у війну на боці Антанти. На всезагальний подив, художник підписав контракт

саме з синдикатом «Міжнародна служба новин» (*International News Service*), що належав В.Р. Херсту. Вибір Ремекерса мав свою логіку: художник бачив своєю цільовою аудиторією отруєних щоденними пронімецькими статтями читачів Херста. Вже у жовтні 1917 р. карикатури Ремекерса були розміщені у більш як двох тисячах американських газет накладом у сотні мільйонів примірників.

Поїздка художника пройшла з тріумфом. Він читав лекції, давав інтерв'ю, був бажаним гостем на різноманітних заходах, зустрічався з президентом В. Вілсоном та экс-президентом Т. Рузвельтом [8]. Останній відзначав геній Л. Ремекерса у мобілізації громадськості нейтральних країн. Він зауважував, що критикуючи беззаконня, що чинилися Німеччиною у Бельгії, карикатурист керувався не антинімецькими почуттями, а своїми моральними переконаннями. Цинічна поведінка Німеччини, її підштовхування до війни Австро-Угорщини, застосування отруйних газів, низведення цивільного населення окупованих країн до статусу державних рабів і масова бійня жінок і дітей не могли, на думку Т. Рузвельта, не викликати обурення будь-якої чесною і порядною людиною і нації. Л. Ремекерс став зразком чесності і безкомпромісності у його методичному викритті німецьких злочинів у Бельгії. Враження, які справляють на глядача карикатури Ремекерса, Рузвельт прирівняв до сили художнього впливу картин В. Хогарта [15]. Малася на увазі неприхована демонстрація зла і потенційного покарання за нього, сатира і співчуття до слабких і безвинно постраждалих, які стали домінуючими у малюнках художника.

Силою художнього таланту Л. Ремекерса у його малюнках були реалізовані найважливіші пропагандистські прийоми конструювання образу ворога: перебільшення масштабу німецьких звірств у Бельгії; демонізація німців – ворогів людства і людяності; наочна демонстрація суворих реалій життя цивільного населення на окупованих територіях. Масштабна популяризація карикатур Л. Ремекерса впродовж війни забезпечила їх непересічний вплив на громадську думку і настрої як у країнах Антанти, так і в нейтральних державах.

Список використаних джерел і літератури

1. Сахновський С. В. Чарльз Мастерман і заснування британського «Бюро воєнної пропаганди» [Електронний ресурс] / С. В. Сахновський., У. В. Сахновська // Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент. – 2014. – Вип. 2. – С. 225–238. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/mfapim_2014_2. – Назва з титулу екрану.
2. Шатохина-Мордвинцева Г. А. Нейтралитет Нидерландов в годы Первой мировой войны / Г. А. Шатохина-Мордвинцева // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : История. Политология. – 2009. – № 11. – С. 66–72.
3. Abbenhuis M. M. The Art of Staying Neutral. The Netherlands in the First World War, 1914–1918/ M. M. Abbenhuis. – Amsterdam : Amsterdam University Press, 2006. – 423 p.
4. Demm E. Propaganda and Caricature in the First World War / E. Demm // Journal of Contemporary History. – 1993. – Vol. 28. – № 1. – P. 163–192.
5. Erdmański I. «Gwałt na Belgii» w ilustracjach Louisa Raemaekersa. Historia i charakterystyka / I. Erdmański // Neerlandica Wratislaviensia. – 2015. – Vol. 25. – S. 179–195.
6. Kultur in Cartoons by Louis Raemaekers. Art Book Review // American Art News. – 1918. – Vol. 16. – № 14. – P. 7.
7. The «Land and Water» edition of Raemaekers' cartoons. – Vol. 1. – L. : Land and Water, 1916. – 319 p.
8. Louis Raemaekers. Biography [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://louisraemaekers.com/biography>. – Назва з титулу екрану.
9. Masterman Ch. F. G. After twelve months of war / Ch. F. G. Masterman. – L. : Darling and Son Limited, 1915. – 15 p.
10. Messinger G. S. British Propaganda and the State in the First World War / G.S. Messinger. – Manchester; N. Y. : Manchester University Press, 1992. – 292 p.
11. Pytlova L. Śmierć i jej konotacje w reprezentowaniu obrazu Niemiec w karykaturach «Puncha» podczas Pierwszej wojny światowej / L. Pytlova // Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży Morza Bałtyckiego / pod red. M. Franza, K. Kościelniaka, Z. Pilarczyka ; monografia oparta o materiały z VIII Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego, Wolin 31 lipca – 2 sierpnia 2015. – Tom XII «Śmierć w dziejach człowieka. Współczesność». – Toruń : Wydawnictwo Adama Marszałeka, 2016. – S. 90–120.
12. Raemaekers cartoons. – L., N.Y., Toronto : Hodder and Stoughton, 1916. – 41 p.

13. Raemaekers L. Kultur in Cartoons, with Accompanying Notes by Well-known English Writers / L. Raemaekers . – N. Y. : The Century Co., – 1917. – 219 p.

14. Ranitz A. De. Louis Raemaekers : «Armed With Pen and Pencil» : How a Dutch Cartoonist Became World Famous During the First World War [Електронний ресурс] / A. de Ranitz, L. Ruitenbergh Roermond : Louis Raemaekers Foundation, 2014. – 296 p. – Режим доступу : <http://louisraemaekers.com/wp-content/uploads/2012/11/Somme.pdf>. – Назва з титулу екрану.

15. Roosevelt Th. The Genius of Raemaekers / Th. Roosevelt // Land and Water. – 1917. – Vol. LXIX. – № 2874 (June 7). – P. 19.

16. Sanders M. L. British Propaganda during the First World War, 1914–18 / M. L. Sanders., Ph. Taylor. – L. : Macmillan Education, 1982. – 320 p.

17. Scully R. The «Kaiser Cartoon», 1914–1918. A transnational comic art genre / R. Scully // The Great War and the British Empire: Culture and Society / ed. by M. J. K. Walsh and A. Varnava. – L.; N.Y. : Routledge; Taylor & Francis Group, 2017. – 310 p.

18. Vuorinen M. Enemy Images in War Propaganda / M. Vuorinen. – Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2012. – 152 p.

2.2. ВИКОРИСТАННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ПРОПАГАНДІ ДОБИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН АНТАНТИ)

Давлетов О.Р., Саламаха І.В.

Минуле ХХ століття вже увійшло в історію як період епохальних радикальних змін, що торкнулись практично всіх сфер життєдіяльності суспільства. Саме Перша світова війна стала відображенням докорінних змін глобального характеру в різних країнах, наслідком глобальних економічних і політичних процесів розвитку цивілізації на початку ХХ століття. Одночасно «Велика війна» 1914-1918 рр. вивела на небачений раніше, якісно новий рівень сенс використання пропаганди взагалі, та образу жінки в ній зокрема.

У серпні 1914 р. почалася Перша світова війна, яка охопила 38 держав з населенням понад 1,5 млрд. осіб і велася на території 4 млн кв.км. Саме в цій війні, на думку авторів, було